

KDE DUCH HLADÁ SVOJE DNO – A ZÁROVEŇ HO NACHÁDZA BEZODNÉ

Žemla, Martin. *Dno a bezodno: Německá mystika mezi Eckhartem a Böhmem*. Praha: Malvern, 2023, 652 s.

Jozef Matula
jozef.matula@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9378-8188>

Vydavateľstvo Malvern publikovalo obsiahlu a pozoruhodnú prácu Martina Žemlu, ktorý sa dlhodobo zaoberá myslením medzi 13. a 17. storočím, predovšetkým nemeckou mystikou, renesančnou novoplatónskou filozofiou a paracelziánstvom. Nejde o prvý titul s podobnou tematikou, ktorý s autorom vydavateľstvo pripravilo. Kniha *Kořeny teosofického myšlení: Poetická metafyzika Jakuba Böhma*¹ a komentovaný preklad súboru spisov Jacoba Böhma *Christosophia*² je súčasťou intenzívneho štúdia, do ktorého je autor hlboko a dlhodobo ponorený. Podtitul recenzovanej knihy *Německá mystika mezi Eckhartem a Böhmem* prezrádza, že sa jedná o obsiahly vhlad do myšlienkového prúdu, ktorý býva tradične označovaný ako *nemecká mystika*. Zámerom autora nebolo podrobné predstavenie postáv, diel a podôb bohatého duchovného prúdu, ale skôr obsiahlejšie predstavenie vybraných diel. Takáto selektívna metóda umožnila jasnejšie ukázať niektoré tematické okruhy a myšlienkové väzby prepájajúce nemeckú mystiku 13. a 14. storočia s nemeckou prírodnou filozofiou 16. a 17. storočia.

Prvá kapitola sa venuje ženskému náboženskému hnutiu 12. a 13. storočia, predovšetkým pozoruhodnému dielu severofrancúzskej mystičky Marguerite Porete a jej spisu *Zrcadlo jednoduchých duší*. Podľa autora je toto dielo významným východiskom nemeckej mystiky, jedinečný mystický klenot inšpirovaný kurtoáznou lyrikou a teológiou 11. a 12. storočia.³ V úvahách o *unio mystica* u Marguerite upozorňuje autor na blízkosť s luteránskymi princípmi *sola fide* a *sola gratia*, ktoré na prvý pohľad stáli v príkrom protiklade k tomu, čo býva považované za jadro mystičkinho diela. Pri tomto pohľade jej dielo ukázalo, že niektoré z myšlienok, ktoré znejú hereticky, boli v skutočnosti pomerne vernou ozvenou teologických úvah predchádzajúcich storočí (Bernard z Clairvaux, Wiliam zo St. Thierry, Richard zo Sv. Viktora, Anselm z Cantenbury). Dielo, ktoré nie je systematickým výkladom, ukazuje, že vizuálna forma referencie o vnútorných skúsenostiach bola jediným spôsobom, ako sa ženy mohli k teologickým otázkam pomerne slobodne vyslovovať. Imaginatívna alebo naratívna teológia, vlastná ženskej mystike, využívala obrazov a prirovnania na sprostredkovanie teologicky relevantných tém, sa tak stáva — vedľa teológie scholastickej a monastickej — tretím rozmerom stredovekej teologickej tradície. Mystičkin vplyv sa

1 Žemla, Martin. *Kořeny teosofického myšlení: Poetická metafyzika Jakuba Böhma*. Praha: Malvern, 2019.

2 Böhme, Jacob. *Christosophia čili Cesta ke Kristu a jiné texty*. Přel. Martin Žemla. Praha: Malvern, 2017.

3 Porete, Markéta. *Zrcadlo prostých duší*. Přel. Martin Žemla. Praha: Malvern, 2013.

ukázal byť zásadným pre formovanie neskorších autorov a jej dielo, i napriek tragickým okolnostiam, nepadlo do historického zabudnutia.

Vstupom do nemeckého duchovného prostredia je kapitola venovaná kolínskej dominikánskej škole, ktorej filozofické základy položil *doctor universalis* Albert Veľký. Autor nás sprevádza školou, ktorá sa vyznačovala unikátnou syntézou aristotelovských a novoplatónskych prvkov, pričom oproti tomistickému mysleniu dominovali novoplatónske inšpirácie a vplyvy dobového averroizmu. Albertovská škola, charakterizovaná väčším zdôraznením vrodenej schopnosti človeka dosiahnuť mystickú Jednotu s Bohom, je výrazom otvorených filozofických pozícií, v ktorých sa zrkadlia novoplatónske a arabské inšpirácie. Chápaním intelektu a filozofickej blaženosti, ktorá spočíva v neustálom odpútavaní ľudskej duše od zmyslových predmetov, otvoril Albert cestu nemeckej mystickej špekulácii.

Osobitnú pozornosť si zaslúži kapitola venovaná Majstrovi Eckhartovi z Hochheimu, často označovanému za „otca“ nemeckej mystiky, ktorý bol jednou z najvýznamnejších osobností kolínskeho *studium generale*. Autor nás sprevádza bohatým a zložitým Eckhartovým myslením, v ktorom sa stretávajú významné intelektuálne smery jeho doby a inovatívne myšlienky vyslovené v ľudovom nemeckom jazyku. Všíma si pozorne kľúčové koncepty filozofa-mystika, ako je základ duše, rodenie Boha v nás či myšlienka božského a spravodlivého človeka. I keď sa objavujú snahy vyzdvihnúť predovšetkým jeho prínos v oblasti filozofie alebo ho úplne vyňať z kontextu mystiky, nemožno pochybovať o význame, aký jeho dielo, myšlienky, jazyk a terminológia mali pre utváranie nemeckej mystiky. Eckhart významným spôsobom nadväzuje na ženskú imaginatívnu teológiu a albertovské filozoficko-teologické koncepty. „Profanácia“ scholastického učenia nemalou mierou prispela k sformovaniu osobitného štýlu, ktorý nachádzame v jeho nemeckých textoch. Eckhartovo chápanie jednoty medzi človekom a Bohom označuje trvalý stav akéhosi vedomia totožnosti s božským základom, ktorý nie je skúsenosťou, ale novým základom poznania. V jeho popise sa pritom uplatňuje krehká dialektika, ktorej pólmi sú bytostná jednota s Bohom na jednej strane a stvorené bytie na strane druhej. Autor poukazuje na silnú odozvu, ktorú Eckhartove myšlienky našli v hnutí *devotio moderna*, v diele Mikuláša Kuzánskeho, flámskeho mystika Jána z Ruysbroecku v 16. storočí u Valentína Weigla, ktorému autor venoval jednu celú kapitolu. V čom spočívala originalita Eckhartovho myslenia? Martin Žemla charakterizuje Eckhartovu koncepciu vnútornej hodnoty a dôstojnosti človeka, spojenú s otvorenosťou k laickej spiritualite, ako demokratickú. Eckhart však z tejto koncepcie nevyvodzuje praktické sociálne alebo politické dôsledky, pretože božstvo je vždy záležitosťou toho najvnútornejšieho, nie vonkajšieho. Filozof-mystik nepredkladá teóriu radikálneho prekonania prežitého náboženstva, ani nie je šíriteľom anarchie. Jeho myslenie je skôr dôraznou výzvou k duchovnému hľadaniu Božského vo vnútri. Autor upozorňuje, že podľa Eckharta duchovná chudoba vnútorného človeka a rovnosť všetkých ľudí spočíva vo vnútornej, nie vonkajšej dimenzii. Tam, kde je vnútorná sloboda, o ktorej Eckhart učil, externalizovaná, mení sa toto učenie na výzvu k anarchickej slobode. Takáto interpretácia Eckhartových slov sa mohla stať inšpiráciou pre tých, ktorí sa snažili napraviť neutešené usporiadanie sveta a priviesť ho k rajskej dokonalosti (napríklad radikálne husitstvo alebo komunizmus). Zaujímavým aspektom knihy je tiež podrobná diskusia o „kacírskejších tézach“ Majstra Eckharta odsúdených pápežskou bulou. Na tomto pozadí autor pri-

bližuje jeho koncepciu *unio mystica* nielen v súvislosti so spomínanou Marguerite Porete, ale aj v širšom dobovom kontexte. Martin Žemla tak ukazuje na hlbokú prepojenosť filozofie a mystiky v diele Majstra Eckharta, čím ponúka vyvážený pohľad na jeho postavu ako filozofa a zároveň mystika.

Ďalšia kapitola ponúka podmanivý pohľad na dielo dominikánskeho kazateľa Jána Taulera, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov neskoraj stredovekej nemeckej mystiky, pevne zakotveného v tradícii „Albertovej školy“. Práve Taulerove myšlienky sa stali najvplyvnejším dedičstvom tejto tradície, pričom formovali myslenie nielen v nemeckom prostredí 16. storočia, ale presahovali aj do ďalších intelektuálnych a duchovných prúdov. Autor približuje Taulerovo kritické prijatie konceptov Majstra Eckharta, predovšetkým otázky vzťahu človeka, sveta a Boha, ktoré sú zasadené do kontextu novoplatónskych motívov (napríklad proklovského „Jedného v nás“), arabského aristotelizmu (s dôrazom na božský intelekt) a františkánskeho voluntarizmu, ktorý výrazne ovplyvnil Taulerove myslenie. Charakteristickým rysom Taulerovho myslenia, ako Martin Žemla zdôrazňuje, je hľadanie rovnováhy medzi eckhartovskou predstavou o božskej prítomnosti v človeku a dôrazom na transcendentnú inakosť Boha. Autor veľmi citlivo ukazuje, že táto rovnováha očami Taulera pozdvihuje ľudskú prirodzenosť výlučne prostredníctvom milosti a viery, čím sa jeho poňatie „základu“ a „mysle“ vedome odlišuje od tomistickej tradície. Taulerova dôsledná orientácia na praktické aspekty spirituality, spojená s dôrazom na „bytnosť“ zjednotenie v „základe“, ponúka jedinečný kontrast ku scholastickej filozofii. Autor výstižne uvádza, že Taulerova kritika aristotelizmu je prepojená s jeho preferenciou individuálneho vnútorného rozmeru spirituality, v ktorom hrá kľúčovú úlohu pasívna odovzdanosť Bohu. Nejedná sa o žiadnu pasívitu chápanú ako formu úniku, ale táto „pasívna odovzdanosť Bohu“ otvára priestor pre Božiu činnosť v človeku — pre Božie sebanazeranie. Osobitnú pozornosť si zaslúži Taulerov dôraz na sebaopoznanie ako cestu k odhaleniu skrytých motivácií a sklonov, ktoré je potrebné prekročiť. Táto koncepcia, ako autor presvedčivo ukazuje, nachádzala výraznú odozvu v 16. storočí, čím Taulerovo dielo získalo nielen historický, ale aj nadčasový význam.

Nasledujúca kapitola o Heinrichovi Susovi, nazývanom „nemeckým Bernardom“, predstavuje tohto mysliteľa ako majstra imaginácie a vízií, ktoré výrazne formovali jeho literárny štýl, a odhaľuje nežnosť a emocionálnosť jeho mystického jazyka. Suso je charakterizovaný ako verný nasledovateľ dominikánskej intelektualistickej tradície, ktorý prevzal podnety od ženských mystičiek, čím jeho dielo získalo jedinečný charakter spájajúci symboliku utrpenia a lásky. Významným aspektom celej kapitoly je pozornosť sústredená na Susovu apológiu Majstra Eckharta, ktorá vyžaduje od čitateľa sústredenú a otvorenú k porozumeniu subtílnemu mystickému jazyku. Podobne ako v predchádzajúcich kapitolách sa autor venuje myšlienkovému dedičstvu, významu prekladov jednotlivých spisov a recepcii v českom prostredí. Martin Žemla nás uvádza do myšlienkového sveta anonymného spisu *Theologia Deutsch* (*Theologia Germanica*), ktorý zosobňuje hlavné myšlienky Eckharta a Taulera. Tento zaujímavý a enigmatický text, ktorý významne ovplyvnil európske duchovné dejiny, spája novoplatónsku tradíciu s dobovým nominalizmom a voluntarizmom, pričom rozpracúva témy „zbožštenia“ a slobody v rámci Kristovho života. Táto dôkladne preskúmaná koncepcia poukazuje na prepojenia s neskoršími filozofiami Jacoba Böhma či Friedricha Schellinga. Osobitnú pozornosť si zaslúži kapitola venovaná Lutherovi, jeho

vztahu k mystike, najmä k Taulerovi a *Theologia Deutsch*. Autor presvedčivo argumentuje, že Luther, hoci mystiku transformoval, nikdy ju celkom neopustil. Jeho princíp *sola fide* sa ukazuje ako mystický, pričom viera, podmienená milosťou, predstavuje „božské v človeku“, v ktorom sa zakladá *unio mystica*. Táto interpretácia otvára nové pohľady na Lutherovo dielo a jeho miesto v dejinách mystického myslenia.

Kapitoly zamerané na diela dvoch Lutherových súčasníkov, Sebastiana Francka a Paracelsa, ponúkajú precíznu analýzu ich prínosu a odhaľujú prepojenia medzi ich myslením a širším kontextom nemeckej mystiky, reformačných ideí a prírodnej filozofie. Sebastian Franck, dnes menej známy mysliteľ, vystupuje ako radikalizátor myšlienok Erasma Rotterdamského, predovšetkým jeho úvah o cirkvi, Písme a teologickom poznaní. Podľa Martina Žemlu predstavuje Franckovo odmietanie vonkajších foriem náboženského života spolu s presadzovaním tolerancie a nestrannosti významný príspevok k formovaniu moderného náboženského myslenia. Jeho chápanie Biblie ako „živej alegórie“ a dôraz na duchovné porozumenie presahujúce historickú pravdivosť textu sú fascinujúcim príspevkom k hermeneutickým otázkam. Paracelsus, ktorého dielo je podrobne skúmané ako jedinečný prienik mystiky, reformácie a prírodnej filozofie, zaujíma v tomto kontexte výnimočné miesto. Paracelsovo myslenie, ovplyvnené taulerovským antiintelektualizmom, voluntaristickým naladením, alchýmiou a gnosticizmom, rozvíja sofiologické motívy, ktoré nachádzajú odozvu u neskorších mysliteľov, ako sú Valentín Weigl či Jacob Böhme.

Prechod k dielu Valentína Weigela prináša vynikajúcu analýzu tohto reprezentanta systematickej syntézy myslenia, ktoré čerpá z tradície nemeckej mystiky, paracelsovskej prírodnej filozofie a novoplatónskej metafyziky. Autor si všíma vývojové obdobia Weigelovho myslenia, od zamerania na mysticko-duchovné témy až po otázky prírodnej filozofie, pričom nechýba dôraz na mystické a náboženské aspekty, často v kritickej opozícii k protestantskej praxi. Dôležitým prínosom Weigela je jeho dôraz na sebaopoznanie a triadickú gnozeológiu, v ktorej skúma hranice poznania prirodzeného a nadprirodzeného. Myšlienky mikrokozmu a makrokozmu, ktoré zrkadlia jeho antropologické a kozmologické úvahy, inšpirované Paracelsom i renesančnými mysliteľmi, sa prelínajú s jeho nábožensko-mystickými výkladmi ovplyvnenými myslením Boëthia, Huga zo Sv. Viktora alebo Mikuláša Kuzánskeho.

Pokiaľ ide o recepciu Paracelsovej prírodnej filozofie a Weigelovej teológie, zaujímavým pokračovaním tejto tradície je postava alchymistu a teozofa Heinricha Khunratha, ktorého dielo je monumentálnym alchymicko-teosoficko-mystickým obrazom sveta. Khunrath, podobne ako jeho predchodcovia, považoval za „Písmo“ nielen Bibliu, ale aj prírodu a človeka ako mikrokozmos. V jeho diele sa modlitba a práca v alchymistickom laboratóriu spájajú, pričom ide nielen o osobnú spásu či premenenie látok, ale o celkovú obnovu sveta. Martin Žemla zasvätené uvádza čitateľa do Khunrathovho konceptu univerza, v ktorom sa jasne ukazuje, že mystické a alchymistické úvahy sa stávajú nástrojmi na globálnu obnovu a znovuzrodenie, dokonca na vzkriesenie celého stvorenstva.

Záverečná kapitola sa sústreďuje na myslenie Jacoba Böhma, ktoré je považované za vrchol nemeckej mystiky a zosobnenie syntézy všetkých predchádzajúcich prúdov. Böhme hlboko premýšľal o teologických a filozofických otázkach, pričom jeho koncept koreňa božstva (Bezedno) patrí k najoriginálnejším prvkom jeho myslenia. Posledná kapitola je tak určitým završením Žemlovho dlhoročného štúdia a výskumu.

Autor tejto obsiahlej práce sa snažil systematicky prepojiť nemeckú mystiku neskorého stredoveku s Weigelom a Böhmom, aby vysvetlil kľúčový vplyv novoplatónskej tradície a dynamickú harmonizáciu novoplatónskych koreňov s voluntaristickými prístupmi. Táto tradícia, kde teoretické a filozofické koncepty splývajú s praktickou spiritualitou, demonštruje odklon od scholastických učebníc k osobnej mystickej skúsenosti. Tento vývoj vyvrcholil u Taulera, ktorý podobne ako Luther kládol dôraz na význam vnútorného zážitku, čo sa stalo základným kritériom hodnotenia duchovného života. Podobný posun k voluntarizmu a nominalizmu je badaateľný aj u Weigela a Böhma, ktorí v tomto kontexte ďalej rozvíjali a prehľbovali svoje mystické a teologické úvahy.

Martin Žemla svojou erudíciou, ako i vysoko kultivovaným a elegantným jazykom ponúka čitateľovi výnimočný zážitok, ktorý ho uvádza do fascinujúceho sveta mystiky a umožňuje mu lepšie porozumieť jedinečnému fenoménu európskych duchovných dejín. Tento fenomén, ktorý sa zrodil vo vrcholnom stredoveku, zanechal hlbokú stopu v nasledujúcich storočiach. Perspektíva spájajúca myslenie od vrcholného stredoveku až po ranný novovek odkrýva nielen spoločné korene tejto tradície, ale aj jej ďalšie, často prekvapivé prejavy, ktoré svojím spôsobom rezonujú až do 21. storočia. Publikácia ponúka intelektuálne obohacujúci pohľad na nemeckú mystiku, sledujúc jej vývoj od stredovekých koreňov cez renesančné transformácie až po reformáciu. Stretávame sa s knihou, ktorá je cenným pozvaním k objavovaniu nadčasového dedičstva nemeckej mystiky, ktorá spája filozofickú reflexiu s duchovnou hĺbkou. Vďaka dôrazu na detaily, historický kontext a filozofickú analýzu predstavuje kniha neoceniteľný prínos pre odborníkov aj pre širšiu verejnosť zaujímajúcu sa o duchovné a intelektuálne dejiny Európy.

